

14. Соколов В. Розвиток громадянського книгодрукування з природничих наук в Україні у XVIII столітті / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати, 2011. – № 8. – С. 1-6.

15. Яхонтова Т.В. Лінгвістична генологія наукової комунікації / Т.В. Яхонтова. – Л. : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420 с.

Список умовних скорочень назв джерел

Гастр. – Какъ страву дѣлать и къ кушанью // Керстенс. – С. 88-90.

Керстенс – Наставленія и правила врачевныя для деревенскихъ жителей сочиненныя ...– Рукоп.зб. XVIII ст., ІР ЦНБВ, Ш 1 № 7574. – С. 1-50.

КЛ – Книга Лѣчебн[а] ѿ(т) многи(х) лѣкарствъ // ЛГП – С. 92-113.

Книжиця – Ленкевич І. Книжиця для господарства. – Почаїв, 1788. – Ст-др. ЦНБ В, Ш. Кир 433 – 111 с.

ЛГП – Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В.А. Передрієнко; [відп.ред. В.В.Німчук] – К. : Наук. думка, 1984. – 124, [2] с. (Пам'ятки української мови XVIII ст.).

ЛО – Лѣкарства ѿписа(нъ)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому всакъ поратоватса можетъ // ЛГП– С. 17-91.

Лѣкарства – Збірка рецептів // Керстенс. - С. 81-83.

МДЛ – Потєбня А.А. Малорусскіє домашніє лѣчебники XVIII в. // Кієвская старина. Додатки (Материалы по истории, литератур и этнографии южной России). – К., 1890 – Т. XXVШ – С. 1-59.

НК – Наука ѿ вчасномъ и потребномъ кровѣ пушанню /Підгот. до друку І.П.Чепіга // Мовознавство. – 1993. - № 6. – С. 40-44.

Пописание – Лѣчебникъ Пописание травъ и Кореньевъ которые къ чемъ полезны // Рукописний збірник кінця XVIII ст. (Збірка Сокальського) – Рукопис ІР ЦНБВ, Ш ДА /п 537. - арк.73-77.

Пр. – Практика сіа, или оувѣщеніє pracowитымъ господаремъ // ЛГП – С. 114-120.

Фармакопея – Фармакопея или аптека или лечебница – Рукопис ІР ЦНБ В, Ш. І, 697- 72 арк.

Файчук Т.Г., к. філол. н.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПОРАДНИКАХ XVIII ст.

Статтю присвячено розгляду моделей складнопідрядних речень у пам'ятці науково-популярного жанру староукраїнської мови. У тексті господарського порадики XVIII ст. засвідчено ряд

підрядних складних речень, визначено їхні види, сполучні засоби, порядок частин.

Ключові слова: стиль, синтаксис, складнопідрядне речення.

The article is sanctified to consideration of models of additional difficult suggestions in sight of popular scientific genre of old-ukrainian language. In text of economic adviser of XVIII century the row of complex sentences is witnessed, their kinds, connecting facilities, order of parts are certain.

Key words: style, syntax, complex sentence.

Статья посвящена рассмотрению моделей сложноподчиненных предложений в памятнике научно-популярного жанра староукраинского языка. В тексте хозяйственного советчика XVIII в. засвидетельствован ряд подчиненных сложных предложений, определены их виды, соединительные средства, порядок частей.

Ключевые слова: стиль, синтаксис, сложноподчиненное предложение.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства дослідження синтаксичної будови пам'яток минулого є особливо актуальними. Вивченням синтаксису староукраїнських пам'яток займалися В. Ярошенко, С.П. Бевзенко, У.Я. Єдлінська. Дослідженню історії окремих синтаксичних явищ української мови присвячені праці Л.А. Булаховського, О.С. Мельничука, А.А. Москаленка, І.І. Слинька, О.П. Безпалька. Питанням історії складнопідрядних речень присвячені кандидатські дисертації Т.С. Ярмоленка, О.А. Скоропади, Т.Д. Герасименко.

Об'єктом дослідження статті є складнопідрядні речення у науково-популярному тексті – господарському порадику *"Практика сіа, или оувѣщеніе працюитымъ господаремъ"* (1740 р., опублікований у серії Пам'ятки української мови) (далі – *"Практика"*).

У науково-популярному жанрі складнопідрядні речення посідають вагоме місце. Це обумовлено стилістикою пам'яток, завданнями, які в цих текстах вирішуються, специфікою інформації, яку намагаються донести читачу.

У староукраїнський період серед нерозчленованих прислівних конструкцій [3, с. 300] можна виділити складні речення з підрядними означальними. Підрядні означальні речення у "Практиці" поєднуються з головним реченням переважно такими сполучними словами — *що (что), який, которий*, рідше — *иже, кто, же*. Напр.: *В сиропустную неделю **якая** будетъ погода, такая безъ похибы и на Велигденъ (2), Дѣти, **що** ся родятъ по(д) ты(м) знаменіе(м), мають хуть до науки (4), Дѣти в **которо(м)** знамени родятъся, бывають на твары смутный (2), якій естъ день КД [14] ноемврия, такій пр(и)шлый рокъ маєтъ быти (7 зв.)*.

Господарський порадник не фіксує речення зі сполучними словами *иже, аже, оже*, які у XVIII ст. вже зрідка поєднують підрядне означальне речення, а з середини XVIII ст. практично виходять з ужитку. З середини XVIII ст. перестали поєднуватись підрядні означальні речення і сполучником *же*. Щодо сполучних слів *которий* та *який*, за текстом "Практики" помітна тенденція до зменшення вживання першого та частішого вживання другого слова.

Підрядна частина складного означального речення у господарському пораднику стоїть переважно в препозиції до головної, що на думку дослідників є більш раннім явищем ніж постпозитивні підрядні частини з їхнім міцним зв'язком з головною частиною [3, с. 301].

У засвідчених у "Практиці" складних реченнях з підрядними означальними вживається співвідносно слово *такий*, яке підкреслює видільне значення залежної частини.

Староукраїнська мова успадкувала від давньоруської розвинену систему з'ясувальних речень, розвиток яких продовжувався. Господарський порадник фіксує найголовніші з'ясувальні сполучники староукраїнського періоду *же, ижъ*. Напр.: *Оуважали еднакъ, **же** каждый день и ноць на четьри части роздѣляли (8 зв.), И тое знай, **же** на Никула ко(ж)дого м(с)ца третій день ... бываетъ (5 зв.), Ноць уставичьяная в той часъ тамъ бываетъ, **ижъ** люде спятъ много (8)*.

Також у пораднику відображено процес занепаду та виходу з ужитку сполучників *оже, аже, жеби*, якими до того часто поєднувалися підрядні з'ясувальні речення з головним.

Серед призайменникових речень відсутні конструкції з співвідносним словом *те* чи його еквівалентами в головній частині. Натомість засвідчено речення, у якому співвідносні слова *той, та, те* мали предметне значення. Їм відповідали сполучні слова *кто, хто, што, который*. Напр.: *Кто ся по(д) тымъ знамение(м) роди(т), будет добрый, ласкавый (б)*. Такі призайменникові речення ще називають реченнями тотожності. На думку деяких дослідників, такі речення розвинулися з підрядних означальних внаслідок пропускання іменника при займеннику у підрядній частині [6, с. 120].

У господарському poradнику XVIII ст. підрядні речення часу поєднувалися з головним переважно сполучниками *коли, гды*, передаючи недиференційоване значення часу. Напр.: *Того смотрити треба тилко, гды м(с̃)ць вктоврій настаеть (7), А гды лѣтъ дорастаю(т), бывають скупый и богатый (3 зв.)*. У складному реченні з підрядним часом за допомогою сполучника *пуки* "поки" передається значення часової межі: *такъ долго, пуки птахъ, названн(й) Алцѣвнъ, сплодить и выведе дѣти (8)*.

Підрядні речення місця в "Практиці" представлені мало. Засвідчено одне речення з підрядним місцем, що приєднується до головного сполучником *где*. Напр.: *м(с̃)ць ест(ь), где зримить (5)*.

У господарському poradнику зустрічаються складні причинові речення, підрядні частини яких приєднуються до головних сполучником *бо*. Характерним є те, що підрядні частини з цим сполучником не могли ставати у препозиції, відповідно мали гнучку структуру [3, с. 306]. Напр.: *Того жъ м(с̃)ца ... настаю(т) песѣи // дны, ... бо в той часъ звѣзда Лядня ... в(ъ)едно з (ъ) слонцемъ ходить (5), занехай вишитко, бо такій злы(й) часъ (5)*.

Господарський poradник фіксує кілька складних речень з підрядними мети. У зв'язку з тим, що друга частина цих речень мала гіпотетичну модальність, вони пов'язувалися з головним реченням гіпотетичними сполучниками *што бы, щоби, щоб* (з XVII ст.), *абы, жебы, дабы, оби*. "Практика" засвідчує речення зі сполучником *абы*: *во А [1] день ноемврия постановити на ровномъ мѣсцу, абы никто не рушалъ (8), Старый господаре оуважали в(т) ГІ [13] дне сего м(с̃)ца ВІ [12] дній и ВІ [12] нощый,.. абы пришлого року в(ъ) сѣвѣ и работы пилной могли*

осторо(ж)нѣ и безъ шкоды поступовати (8 зв.). Сполучник супроводжує присудок у формі минулого часу, оскільки частка *би* утворилася на основі умовного способу.

Складні речення з підрядними порівняння поодинокі відображені у господарському порадику, оскільки в староукраїнський період були ще не досить розвинені. Виділяють два типи таких речень: власне порівняльні та гіпотетично-порівняльні. Для власне порівняльних речень характерними були сполучники *якъ, яко, какъ*. Господарський порадики фіксує лише старокнижний сполучник *яко*: *будеть гумно, яко гай (2 зв.)*.

Підрядні умовні речення в українській мові XIV—XVIII ст. поєднувалися з головним переважно такими сполучниками і сполучними словами — *аже, будеть ли, пак ли, пак ли бы, коли, коли бы, ежели бы, если бы, гди бы, ли*.

У сучасній українській мові підрядні умовні речення переважно поєднуються з головним реченням сполучниками і сполучними словами *якщо, коли, як, коли б, якби* тощо. Господарський порадики "*Практика*" фіксує складнопідрядні речення з реальною умовою, підрядне речення поєднується з головним за допомогою сполучників *если, коли*. Граматично підрядна частина може стояти перед головною частиною (*Если хмурно, много людей помретъ (1 зв.)*, *А если будеть до(ж)дъ, то гусеници капусти будуть псувати (2 зв.)*, *Коли будеть дождъ в(ъ) день сточный, великій дожды будуть пановати (3 зв.)*), в середині її (*В девятый четвертокъ по Пасцѣ если погодно будеть, добрый оурожай будеть (4)*). Випадки вживання підрядної умовної частини після головної у господарському порадику не засвідчені. Це зумовлено специфікою пам'ятки. Якщо підрядна частина стоїть перед головною, то в головній частині може виступати співвідносне слово *то*: *А если непрудко сходитъ, то позная сѣвба лѣпшая будеть (2 зв.)*.

У Господарському порадику зафіксовано одну умовну конструкцію з *ли*: *Хочешь ли знати пришлого по томъ року пожит(ъ)ки, ворвишь урѣшокъ дубовой (6)*. Сполучник *ли* стоїть після першого слова умовного підрядного речення, у даному випадку після дієслова, за умови вилучення якого, умовність конструкції зберігається. Ці дві обставини, на думку

В.І. Борковського, дозволяють вважати *ли* часткою, що лише посилює умовне значення першої частини складного речення [1, с. 175].

Складні речення з підрядними допустовими в період XIV-XVIII ст. утворювалися на основі конструкцій з протиставними й умовними сполучниками: старослов'янськими *аще и*, *аще но*, польськими *если*, *ачъ*, *кгдаы* – *але*, *обаче* тощо. Господарський порада не фіксує речень з такими сполучниками. Натомість засвідчено вживання підрядного допустового речення зі сполучником дієслівного походження *хоть* – *то*. Напр.: *и хоть бы ся передъ ты(м) и напсувало, то ся направитъ* (5 зв.). Характерним для цього речення є вживання сполучника *хоть* з часткою *бы*. Таким чином сполучник створює гіпотетично-допустове речення (замість реально-допустового).

Непоодинокі випадки вживання у "Практиці" складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю. Як правило, це тричленні конструкції: головне речення стоїть у центрі, перше підрядне стоїть перед ним, а друге після нього; причому обидва підрядні речення пов'язуються з головним за допомогою різних сполучників. Напр.: *И если бы ти ся придало того дня в тую сторону ихати, ити или посилати, занехай вишитко, бо такій злы(й) часъ* (5). Першим підрядним є умовне речення, у якому сполучник *если* вживається з часткою *бы* для вираження потенційної та гіпотетичної умови. Друге підрядне причинове зі сполучником давньоруського походження *бо*.

Господарський порада фіксує тричленні конструкції з послідовною підрядністю з таким порядком: підрядне речення першого ступеня – підрядне речення другого ступеня – головне речення. Напр.: *Если грими(т) того м(с)ца, коли м(с)ць естъ в(ъ) Рыбахъ, злы(й) будетъ оурожай* (2 зв.), *Бо если в той сторонѣ м(с)ць естъ, где гримитъ, то та(м) великій оупадокъ значить ѡ(т) войны и ѡ(т) неурожаю* (5). Також вживаються тричленні конструкції з послідовною підрядністю з таким порядком: головне речення – підрядне речення першого ступеня, яке розривається підрядним другого ступеня. Напр.: *Того жъ м(с)ца по першой квадрѣ настаю(т) несѣй дны,.. бо в той часъ звѣзда Лядня, которую Псею звѣздою зовутъ, в(ъ)одно з(ъ) слонцемъ ходитъ* (5).

Складні речення з сурядністю й підрядністю також фіксуються у "Практиці"; зокрема, тричленне сурядно-

підрядне речення з одним підрядним часу, що підпорядковується другій частині складносурядного речення: *Той м(с)ць з натури своей естъ вихроватый, зимный ... и непогодный, и гды в немъ працовитый господаре зашрюють и засѣвають, тяжкій до нови(н)ки оубогій люде мѣвають* (3 зв.), а також чотиричленне сурядно-підрядне речення з одним підрядним: перше речення, підрядне умовне, підпорядковується не одному, а трьом реченням, об'єднаним між собою сполучниками в одне складносурядне: *Если в(ъ) день стго Івана Крестителя до(ж)дъ будетъ, то до М̄ [40] дній больше будетъ слоты, низъ погоды, и жнива мокрый будутъ, и орѣхи спадуть* (4 зв.). Господарський порада містить чимало багаточленних ускладнень речень з одним підрядним умовним, що підпорядковується трьом і більше реченням, об'єднаним між собою без сполучників в одне складносурядне. Так, залежно від того, на який день тижня припаде свято Різдва Христового, можна було спрогнозувати погоду, урожай, відносини між людьми на весь рік: *Если будетъ Ро(ж)дество Х(ст)во в неделю, зима будетъ теплая, весна мокрая и теплая, лѣто сухое и погодное, есѣнь мокрая и вѣхроватая, жита, вина, меду и шгоро(д)ныхъ рѣчей достатокъ, старыхъ людей много помретъ и невѣстъ тажарныхъ* (9).

У загальній структурі тексту порада можна виділити багаточленні складні речення – періоди, що характеризуються розгорнутим викладом певної теми (характеристика прийдешнього року, зокрема), стрункністю й гармонійністю синтаксичної структури. Напр.: *И если в ню(м) (автор має на увазі дубовий горішок) знайдешъ хробачка, будетъ рокъ... добрый, если знайдешъ муху, мѣрный рокъ, если знайдешъ наука, злый урожай будетъ, а если поро(ж)нѣй врѣшокъ, барзо нездоровый рокъ на людей* (6 зв.). У даному випадку членами періоду є складнопідрядні речення з підрядними умовними.

У сучасній українській мові підрядне речення по відношенню до головного може стояти після головного речення, перед головним і в середині головного. Найчастіше, звичайно, підрядне речення в українській мові стоїть після головного. У дослідженому господарському порадику,